

„Socializem.“

Nekaj misli h knjigi dr. Krekovi¹⁾. — Napisal dr. Evgen Lampe.

Vsaka dōba ima kako posebno hrepenje. Bili so časi, ko je vsa književnost in umetnost hrepenela po „človečnosti“. Vse, kar je hotelo kaj veljati, je moralo biti humanistično, „občečloveško“. Ob času Ludovika XIV. in XV. je francoska družba hrepenela po „naravi“. Vse je govorilo in pisalo o „čisti, nepokvarjeni naravi“. Čim bolj nenaravno in prisiljeno je bilo življenje dvorne družbe, tem več je govorila o naravi. Prišla je potem dōba, ko je vse sanjalo o „svobodi“. Celo prošlo stoletje je stalo pod vplivom te besede. Mogočne družabne stavbe, ki so preživele stoletja, so padle pod vplivom te mogočne besede. Segla je od prestola do zadnje kočice, rušila vezi, železne in srčne, oglasila se je v preprosti delavnici in v dragocenih sobanah. „Svoboda“ je družbo razdelila v posameznike. Zato se ji je pa kmalu pridružila „narodnost“, ki družbi v neko idealno celoto vsaj večje dele človeštva.

Danes pa nihče ne more tajiti, da je glavni znak našega časa teženje po združevanju. „Socializem“ ni le naslov ene politične stranke; „socializem“ nam pomenja danes neobhodno potreben del našega mišljenja in delovanja. Ideja združevanja je danes tako mogočna v vseh slojih in strokah, da nosi cela naša družba njen pečat.

Kdo bi seštel nebrojne družbe, v katerih se dan na dan gibljemo, v katere vedno in vedno volimo in smo voljeni, v katere prispevamo in od katerih zahtevamo prispevkov, katerim delamo in izpreminjamo pravila — brez konca in kraja? Od resne družbe, ki izkuša revežu pridobiti košček kruha, do zabavnega kluba, ki prireja veselice in splošne turnirje — kolika raznolika množica raznih družabnih tvorb! Če primerjamo po raznih mestih število prebivalstva s številom družtev, pridemo često do čudnega zaključka, da štejejo društva več udov, nego prebiva ljudi v tistem kraju. To se zdi sicer nemogoče, a je čisto naravno, ker novodōbnemu človeku ne zadostuje več eno društvo. Mi moramo biti udje toliko društvom, da često komaj vemo vsa njih imena.

¹⁾ „Socializem.“ Spisal dr. Jan. Ev. Krek. V Ljubljani. Izdala „Slovenska krščansko-socialna zveza“. 1901. Cena 6 K 50 h.

In vendar naša dōba še nima dovolj društev. Neukrotna žeja po združevanju navdaja našo družbo, in čim več društev imamo, tem resnejše nam kličejo družboslovci: Glavna rana naše družbe je ta, da ni družba, da ne zasluži tega imena, ampak da je le slučajno skupaj znešena množica atomov brez organske vezi, brez duše, brez skupnega duha. Toliko društev, katerih vsako ima svoj „občekoristni“ smoter — in vendar ni družbe!

Ali ni zanimivo in poučno za vsakoga, da pogleda v tajnosti te velike svetovne uganjke? Saj v rešitvi tega vprašanja je hkrati odgovor na tolikoimenovano — socialno vprašanje.

* * *

Od katerekoli strani pogledamo tisočero delovanje in mišljenje sodōbnega človeštva, povsod opazimo neštete posameznosti, katere se razvijajo vsaka zase, pogrešamo pa višje sile, ki bi jih družila v harmonično celoto in vodila k skupnemu smotru, kateri ne more biti drug, kakor pravi blagor človeštva kot družbe.

Ta razkosanost in needinost v družabnem življenju je le konkretna podoba one idealne needinosti, katera je zavlada v duševnem življenju. Poglejmo le v kraljestvo modernega duha, v tisočere nasprotujoče si modroslovne sisteme! Odkar je subjektivizem zavlada v modroslovju, so zrastle neštetilni novi sistemi, kateri si nasprotujejo v najvažnejših stvareh svetovnega naziranja. Da vzamemo iz vseh modroslovnih strok samo etiko: Koliko nasprotnih sistemov se tu razvija in razširja v slovstvu in v šoli! Ko uči Montaigne, da se mu zdi smešno, če kdo veruje v večne, neizpremenljive prirodne pravne postave, pravi Paul Heyse, da je vsa pravnost le „kvintesenca“ tega, kar imajo ljudje v gotovem času za dobro ali slabo. Nietzsche pa pravi kar naravnost, da je vsa morala samo predrzna prevara. Če so vodilni duhovi naše dōbe tako razcepljeni in needini v poglavitnih vprašanjih, kdo bi se čudil, da gredó njih misli daleč narazen tudi v posameznih naukih, ki dooločajo človeško življenje v družbi!

Človeštvo more biti urejena družba le tedaj, če vemo za pravi namen poedinca in

cele družbe, in če imamo oblast, katera vodi vse poedino in celotno delovanje k onemu skupnemu smotru. A moderni duhovi se ne morejo združiti niti v sodbi o človeški naravi, niti o njenem zadnjem smotru, niti o sredstvih, s katerim se dosega.

Tako je v vseh znanostih. Vsaka gre svojo svobodno, neodvisno pot, ne da bi jo vezala z drugo kaka vez višje metafizične enote! Odtod neštevilna nasprotstva. Vsakdo je specialist v posebnem oddelku svoje stroke, a čut za skupnost in zavest celote izginja pri tem. Individualizem je prišel tako do svojih zadnjih posledic.

In tako je tudi v vsakdanjem življenju. Stara dōba je poznala načelo skupnosti in solidarne odgovornosti za javni blagor. Zato je vezala obrti ene vrste v strokovne zveze in jim je dala potrebno avtonomijo. Zdaj je vsak sam zase in čisto v duhu novega časa deluje, ako vidi le samega sebe, svojo korist, svoj napredek.

Človeška narava čuti, da jej to stanje ni primerno, da jej je vsiljeno od abstraktnih zakonodajavcev, ki so svojim idejam žrtvovali konkretne potrebe človeške narave. In odtod prihaja kot naravna reakcija želja po združevanju. Ljudje, ki čutijo kaj skupnega med seboj, se iščejo in se vežejo s pravili in prispevki, da dosežejo kak skupen namen in da zadosté tako vsaj nekoliko neutešljivemu človeškemu nagonu po družnosti in skupnosti. In čim bolj manjka velikih družabnih oblik, ki bi po strokah in višjih skupnih potrebah pod pokroviteljstvom javne oblasti zadostile družabnemu naporu človeške narave, tembolj se cepi človeštvo v majhne, po slučajnih smotrih nižje vrste provzročene družabne organizme. Tako je naše stotero razlikovito družabno življenje hkrati znamenje in lek neke skrite družabne bolezni.

* * *

Ravno tako, kakor je združevanje posameznikov v družabne celote zdravilo zoper razkosanost posameznikov, — ravno tako je sociologija kot znanost potrebna, da dela novo vez med različnimi vednostimi, v katere se je razširilo in razpršilo delovanje človeškega duha.

Pač so imele znanosti v starih časih skupno vez. Vezala jih je filozofija, ki se je razvila v gorkem naročju katoliške cerkve in zrastle proti nebu v čudoviti harmoniji in lepoti. Bila je podobna gotskemu stolpu, ki kipi naravnost proti nebu, a ima ob straneh tisočere večje in manjše okraske, stolpiče in

kipe, podobe in reliefe. Vsak zase je umotvor, a vsak v soglasju s celoto. Tudi zdaj bi se to modroslovje dalo prav dobro združiti z najnovejšimi znanstvenimi pridobitvami, in še celo najmodernejši kemik bi mogel spoznati, da se dajo najnovejši uspehi kemije združiti z nazori sv. Tomaža Akvinskega o materiji in formi —; a te metafizične vezi ne priznava novodōbni duh.

Zato pa izkušamo zediniti zdaj razcepljene vednosti pod drugo enoto, ki je novodōbnemu, bolj materialističnemu naziranju bližja in umevnejša. Mi si stavimo kot zadnji smoter celoto človeštva in njegovo blaginjo, ter s tega stališča razsojamo vse, kar nam podaja znanost.

Vajeni smo, da pojmujeemo vsako znanost kot nekaj abstraktnega, popolnoma ločenega od življenja. Zato so postavili vrhovno načelo: Znanost je neodvisna. In tudi umetnost so izluščili popolnoma iz zveze z življenjem ter so proglasili zakon: Umetnost je sama sebi namen.

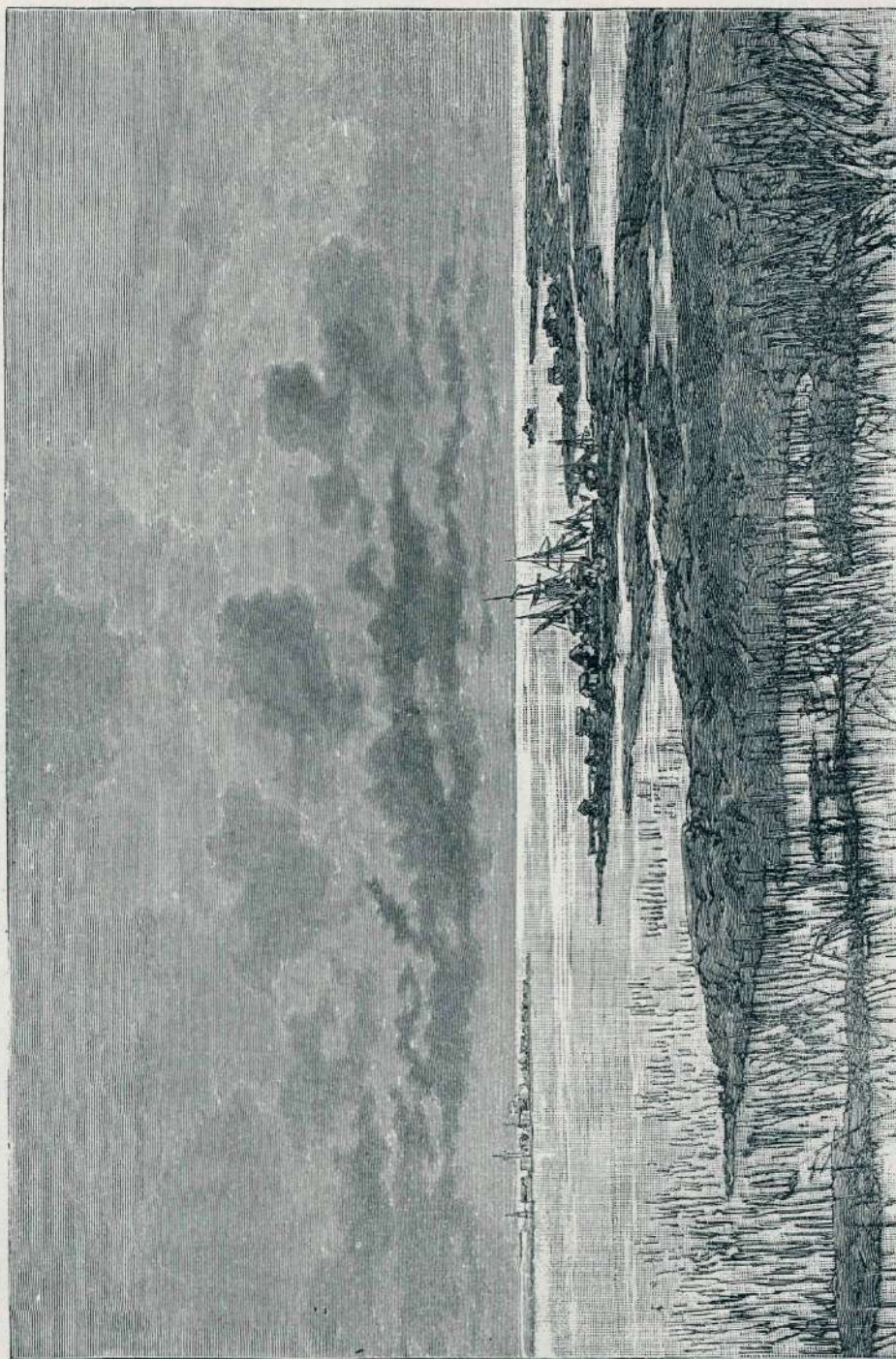
Družboslovec pa opazuje vse s čisto novega stališča ter pravi: Znanost in umetnost sta delovanje človeško in morata biti ravno tako podrejena višjemu smotru, kakor vsako drugo človeško dejanje. Estetiki so sodili umetnost po svojih subjektivnih čuvstvih in nazorih kot prosto igro domišljije. Družboslovcu je pa umetnost mogočen in vpliven činitelj v razvoju človeške družbe. On jo opazuje v njenih posledicah na človeštvu in jo sodi po učinkih. Tudi znanost mu ni le nujna posledica iz opazovanja in poizkušnje. Družboslovec se ne opira toliko na sestavo dokazov, ki privajajo do sklepa, kolikor na samostojno presojo sklepnih misli samih na sebi; on sklepa sam dalje in preiskuje, kaka bi bila človeška družba, ako bi se ravnala po teh načelih, in če vidi, da so nauki škodljivi, jih zameta in obsoja.

Iz tega vidimo, da je družboslovje ali sociologija obširna veda, katera združuje pridobitve vseh znanosti, ki so v zvezi s človeškim življenjem, ter jih izkuša zediniti in urediti, da se na njihovi podlagi razvije sama kot nov znanstven sestav. Zato bi smeli imenovati sociologijo sintezo vseh znanosti z ozirom na splošni blagor človeške družbe.

Glavna pridobitev te vede je, da izkuša znanost zvezati z življenjem. S tem koristi znanosti na dva načina: Prvič jo izpopolnjuje samo v sebi, ker ji daje trdno točko, na katero se mora veda opirati; in ker ji odpira novo polje za preiskovanje in razmišljanje;

drugič pa razširja vednostno mišljenje med najširše slojeve ljudstva, kateri se doslej niso zmenili za znanost, ker se tudi znanost ni

Čemu se pa neki trudimo, ko preiskujemo znanstvene probleme in ko po estetičnih pravih sestavljamo lepe oblike? Doba, ki je

Izliv Donave v Črno morje.

ozirala nanje. Socialno gibanje pa sili ljudstvo k učenju in preišljevanju.

* * *

„Dom in Svet“ 1902, št. 3.

ravnokar minula, nam na to ni dala odgovora. Znanstveno in umetniško delovanje se ji je zdelo ločeno od gorkega življenja. To je samo sebi namen, so rekli. Kadar so se na primer

oglašali kritiki, ki so trdili o gotovih vrstah umetnosti, da pogubno vpliva na ljudsko нравnost, smo slišali vedno odgovor: Na to se prava znanost, prava umetnost ne sme ozirati, ker je neodvisna od vseh stranskih ozirov. Ona je kraljestvo samo zase, ki ne trpi nikake oblasti nad seboj.

Zdaj pa začenjamo misliti drugače. Svet postaja praktičen in vprašuje: Čemu pa je vse to? Čemu so te velikanske knjižnice, v katerih zbiramo neštete knjige in časopise? Čemu so ta prelestna gledišča, te svetle dvorane, v katerih se razlegajo akordi slavljениh mojstrov? Čemu so te velike palače, v katerih predavajo učenjaki svojo modrost? Čemu so naše galerije? Da, čemu so tudi naše tvornice, v katerih se izdelujejo milijoni stotov najrazličnejšega blaga? Čemu so stroji, čemu železnic, čemu uradi, čemu vsa naša kultura?

Ta vprašanja si stavi novodobni človek in si več ne odgovarja tako, kakor so si odgovarjali predniki: To je samo sebi namen. Ne, to ni samo sebi namen, pravimo, ampak to ima namen. Oni, ki je vse to naredil, je delal za namenom, ki kot prvi učinkujoči vzrok daleč presega vse, kar je naredil. To je delal človek in za koga je delal, če ne za človeka?

Zato pa odgovarja sociolog: Presodimo vse to in se vprašajmo, če to ustreza človeku, njegovi naravi in njegovemu namenu? Tako postaja sociologija eminentno kritična znanost. Njen namen ni, da bogati človeško obzorje z novimi izumi in z dalekosežnimi odkritji. To, kar je, hoče urediti, da bi bilo tako, kakršno naj bode. Kjer vidi vrzel, jo hoče izpolniti, kjer zapazi osat, ga hoče izrutiti, kjer zazre nered, tam urejuje in izpopolnjuje.

* * *

Človek je misleče bitje, in zato mu niso bile nikdar tuje te misli. Saj se zbuja že v najnežnejši mladosti vsakemu človeku misel: Čemu to, čemu ono? A človek misli vedno najprej na svojo osebo in od sebe šele razširja svoje misli na celo družbo. Individualizem in socializem stanujeta v vsaki človeški duši ter se borita med seboj. A človeški slabosti bolj ugaja vedno misel na lastno korist kakor pa na splošni blagor, in treba je višjih, verskih nagibov, da misel na skupnost premaga ono samoljubje, ki tako globoko korenini v človeškem srcu.

Tako pa kakor v duši posameznega človeka, tako se godi tudi v ljudski duši. Tudi tu se boré strasti, tudi tu se vojskujejo

nasprotné težnje. V takih dôbah, ko so srca prazna ljubezni, in ko javna нравnost ne pozna onih prirodnih zakonov socialne pravičnosti, ki morajo biti bolj zapisani v srca kakor v zakonike — v takih dôbah se začne drobiti družabna stavba, v kateri se mora razvijati človeštvo. Ker pa zahteva človeška narava, da se posamezniki vežejo v urejen organizem, zato občuti vsak tak nered kot bolezen na telesu človeštva, in vsakokrat, ko družba razpada, se pojavlja v njej zdrava reakcija družabne narave, ki hoče zopet organsko zvezati vse dele. To so dôbe socialnih revolucij. Socializem v najširjem pomenu je stalno teženje človeške narave. To je družbotvorni element, ki je ustvaril vse veliko in mogočno, s čimer se ponaša zgodovina človeštva. A kadar je to socialno življenje zdravo in urejeno, takrat nihče o njem ne premišljuje, kakor nam niti ne prihajajo na misel razni deli našega telesa, dokler nas ne bolé. A kadar se ravnotežje poruši ter boleštna čuvstva pretresajo družabno telo, takrat začne družba premišljati, odkod je prišla bolezen in s čim bi se dala ozdraviti. In v takih dôbah se pišejo sociologije.

Zato je čisto umevno, da ima na našo dôbo tolik vpliv beseda „socialen“. Kakor je pred kratkim z nepremagljivo silo vplivala beseda „svoboda“, tako mora biti danes vse „socialno“. Novi modroslovci so iznašli pojem „altruizma“, da ž njim popravijo, kar je kruti egoizem škodoval človeštvu. A altruizem je ostal v knjigah in ni prešel v življenje. Pač pa je ideja socialnosti, ideja združevanja pokazala svojo veliko moč do človeških src. Človeška narava, ki je socialna v svojem bistvu, je pokazala, da je ne umeva oni, ki priznava le poedinca, ne pa skupne družabne blaginje. S tem pa je namesto mrzlega samoljubja v javnost stopila cela vrsta plemenitih teženj, ki povzdigujejo človeka do нравne višine, ki je vredna socialnega bitja.

* * *

Dr. Krek ni pisal svojega „Socializma“ za teoretično rabo, ampak za ljudstvo — seveda za ljudstvo, ki je politično in socialno že toliko probujeno, da se zanima za tako težavna vprašanja. Pri nas znanstvene knjige leže navadno v skladiščih ali pa neprerezane pri naročnikih. Ta knjiga se je pa razširila ter je posebno med delavstvom našla pridnih čitateljev, in na društvenih shodih se popularizira njena vsebina. Knjiga je nastala iz „Socialnih pomenkov“, katere je pri-

občeval dr. Krek od l. 1896. dalje v „Dom in Svetu“, ter iz raznih člankov v „Katoliškem Obzorniku“. Seveda je pisatelj vso stvarino še enkrat temeljito predelal, ko jo je urejeval. V naslednji vrsticih podajmo v glavnih potezah njeno vsebino ter naglasimo pri tem Krekove vodilne misli.

Najprej razdeljuje pisatelj vse sociološke sestave v sledečem pregledu:

I. Individualizem.

1. liberalizem — kapitalizem,
2. individualistični anarhizem.

II. Socializem.

1. krščanski socializem,
2. komuniški socializem,
  - a) agrarni komuniški socializem,
  - b) industrialni socializem,
  - c) umstveni socializem,
  - č) splošni socializem,
    - α) demokrački (socialna demokracija),
    - β) anarhiški.
3. Državni socializem.

V te sestave je razdelil težnje raznih strank in pisateljev. Seveda je nemogoče tu natančno ločiti pisatelja od pisatelja. Saj pač ni stroke, v kateri bi bilo najti toliko nedoslednosti in zmede, kakor ravno v sociologiji —; a dasi se ne dajo pisatelji in stranke popolnoma razporediti po teh predalih, je vendar vsakemu posameznemu nazoru najti pravega mesta v tej razdelitvi.

Kje pa iščimo tistega temelja, na katerem določujemo načela sociologiji? Saj mora vsaka znanost imeti svoja formalna in materialna načela, iz katerih se razvija. Ravno v tem, da se družboslovci ne morejo zediniti, kaj je glavni temelj njihove znanosti, v tem nesoglasju je zadnji vzrok velikim družboslovnim zmotam in krivičnim socialnim in političnim težnjam. Ali je mogoče najti tak skupni temelj v sedanji borbi nasprotujočih si zmot?

Da, mogoče je, ker pri vsej različnosti, ki je nastala v človeštvu po zgodovinskem razvoju, po prirodoslovnih in zemljepisnih vplivih, po vedah in znanostih, je ostalo vendar nekaj stalno in neizpremenljivo, kar je isto v vsakem človeku — in to je človeška narava. Zgodovina beži in kraljestva padajo, človeška narava pa ostaja neizpremenjena.

* * *

Glavna naloga vsakega družboslovca je, da si pojasni pojem človeške narave. Zato se vrača dr. Krek vedno nazaj k naravi in iz njenih lastnosti in potreb dokazuje, kaka mora biti družba, da ustreza tej naravi. Ker je družnost del človeške narave, se more človeštvo razvijati samo v družabnem organizmu. Iz enotnega postanka in naravne enakosti izvaja pisatelj najprej pojem občne, vse obsegajoče človeške družbe, v kateri so bratje vsi ljudje in narodi. Če pa je vse človeštvo res družba, mora imeti neko najvišjo oblast.

„Humaniteta nima realnih tal, izgublja se v idealnih višinah, če nima konkretno čuvaja in branivca. Vest sama ne zadostuje, ker je samo notranji pravec dejanjem in poleg tega še podvržena zmotam. Treba je zunanjega, stalnega pravca. In tega ne dobomo drugod, kakor v Kristusovi ustanovi najvišje, nezmotne učne in v duhovnem oziru tudi sodivne oblasti, v papeštvu. Sedaj, ko leži do mala 2000 let odprtih pred nami, kar delujejo papeži, ne potrebujemo drugega dokaza nego pogled v prošle čase, pa se prepričamo, da so bili papeži človeštvo res čuvaji od Kristusa na novo vtemeljene edinstvi, voditelji vesti, gradivci napredka, boricvi za svobodo. Vse človeštvo, tudi tisti njegov del, ki ne veruje v božje poslanstvo rimskih škofov, ima od njih neprecenljivih dobičkov, ki se pričenjajo v tajnem kraljestvu človeškega notranjega življenja, v svojem razvoju pojavljajo tudi na zunaj v veličastvu vednostnega napredka, v sijaju zunanjih razmer: blagostanja, socialnega zdravja, vsestranske omike. Iz plodovite sile verskega ognja, vkresanega ob sv. Petra skali, prodira proizvodjavna fiziška in duševna moč človeštva in njegovih narodov na dan. Krepka rodovitna ljudstva vstajajo prenovljena. Oživé, izpopolnjujejo se in v novi moči se razvijajo njihovi jeziki; politiška energija se vzbudi do neslutna; verski in politiški vzori se rodé v gorko vtripajoči krvi premlajenih src in vspenjajo do bajnih višin; narodna zavest in kar je več, narodna nraavnost prekvaša celo življenje; cela narodna individualnost je postavljena na čista, sveta, nraavna tla; odtod pa kipé sveže poetične sile v vsem obsegu pesniške tvornosti; umetelnost in njena družica, živa veda, kronata v naravnem oziru krepke narodne organizme, polne življenja, prekipévajoče v fiziški in duševni moči. Take slike nam kaže povestnica, kar živi v papeštvu varih prave človečnosti.“ — Proti tej jasni, lepi sliki pa postavlja

dr. Krek podobo človeštva, ki je zavrglo velike ideje po krščanstvu ozdravljene in z nadnaravno milostjo očiščene in okrepljene humanitete:

„Temne, žale pojave pa gledamo, kjer je materializem oglodal to korenino vnanje edinosti človeškega rodu. Jezikom se izgublja tvorna sila; narodna zavest in narodna nravnost zamrzujeta; pravo domoljubje izginja, edinost pri narodih razpada, ker ni več zmisla za edinost človeštva; družabni organizmi umirajo; mehaniške skupine sužnjev, agregati atomiziranih posamnikov, so prepuščeni kruti individualni sebičnosti; požrtvovalnosti ni več, pohlep za materialnim dobičkom ubija stremljenje za vzori, mori poezijo, seje brezbriznost za skupne, javne blagre, uničuje naposled celo misel za svobodo.

Namesto podstatne pravne gorkote zavlada — drobno preračunljivo življenjska pamet; namesto prejšnje srce dvigujoče požrtvovalnosti — mehkužno, slasti željno razkošje; namesto častne resničnosti in močnatosti podla in lažniva breznačajnost; in ko se tako razdrobi ves moralni cement, ki vzdržuje državne stavbe, nastopi končno splošna onemoglost, gniloba in smrt. Ta razpad se kaže v notranjosti tako, da ga lahko primeš, zlasti pri zakonskih razmerah: zakon in otroci se smatrajo za breme; s tem se izpodkopava temelj državlanskega življenja; z družinskimi očeti minevajo pravi državljani in vsak živi le sebi in svoji trenutni koristi, ne mené se za celoto, ki naj jo po njegovem vrag vzame. Rodbinska dedna last se deli do neskončnosti; odtod nastajajo ubožstvo, socializem, komunizem, vsi izrodki politiške besnosti. Pravo postaja izključna lastnina juristov; rodi se pravna znanost, ki ni cvet, marveč suh sad na posušenem drevesu narodnega življenja. Tu se spočenja tudi umazano načelo vseh sebičnikov brez srca in brez glave: *Ἐμοῦ θανάτου γαῖα μηθῆτο πυρὶ*¹⁾. (Ko jaz umrjem, naj se zemlja v ognju uniči), *Après moi le déluge* (Za menoj le pride vesoljni potop, da le jaz še prebijem). Vlada in uradniki, znotraj brez misli, brez dejanja, svinčeni birokratije, leže s svojo težo na življenju in opravljajo svoje posle le še za visoke nagrade in pristojbine; končno, ko so izsesane vse vrste raznih davkov, se prodaja državno premoženje, delajo se dolgovi, ne mené se, kdaj se bodo vrnili; denar se poslabša, papirni denar nastopa, in država pride na kant.

¹⁾ Geslo cesarja Tiberija.

Nazadnje, prav nazadnje, razpade tudi vojaški organizem v nebrzdane tolpe; ljudstvo postane kup žitnega zrna, v katerega vsakem tiči črv. Proti tej smrti, ki jo umirajo narodi, če jih dobrotna roka ne konča kot mladeniče ali može, ali jim ne okrajša trpljenja starih let, ni nobenega zdravila, tako ne kakor proti smrti posameznih ljudi¹⁾.

* * *

Glavne obrise vse sociologije nam kaže Krek, ko razvija iz človeške narave „natorne pravice človeške“: Eksistenčno pravo, lastninsko pravico, pogodbeno in družno pravo. Nato razpravlja o naravnih družbah, o zakonu, o rodbini in o narodu, slednjič pa o državi. Tako se pred nami razvijajo vse družbotvorne oblike od posameznika do največje družbe. S tem je končan prvi del.

Drugi del pa popisuje zgodovino socializma. Začenši s komuniškimi pozikusi v Perziji in na Kitajskem, popisuje najprej razvoj komuniških idej v zvezi s protestantovskimi verskimi zmotami. Zanimivo je poglavje o „utopijah“. Tomaž Mor, Campanella, Vairanova „Severamska zgodovina“, Bakonova „Nova Atlantis“, Harringtonova „Oceana“, Morellyjeva „Baziliada“, Cabetovo „Potovanje v Italijo“ itd. nastopajo s svojimi čudnimi bolj ali manj komuniškimi načeli. Mably in Rousseau pripravljata francosko revolucijo, katere socialistične ideje zastopata Saint Just in Babeuf. Obširen je popis socialistiških sestavov v devetnajstem stoletju. St. Simon, Fourier, Owen začenjajo to vrsto. Delavsko gibanje nastopi kot samostojna socialna težnja. Pisatelj nam podá kot pripravo na veliko socialistično gibanje razpravo o razvoju liberalizma in socializma pred l. 1848. Iz fiziokratskih nauk se razvije Smithov gospodarski liberalizem. Za Heglovim panteizmom pa zagospodarita materializem in brezboštvo.

S tem je dana podlaga takozvanemu „znanstvenemu“ socializmu. Marx, Engels, Lassalle nastopijo kot voditelji delavskega gibanja. Odtod dalje je popis skoro čisto zgodovinski. Krek nam prav natančno in podrobno popisuje razvoj socialne demokracije, krščanskega in državnega socializma in anarhizma. V posebnem poglavju razpravlja o delavskem gibanju v Avstriji in

¹⁾ Ernst von Lassaulx: Neuer Versuch einer alten auf die Wahrheit der Thatsachen gegründeten Philosophie der Geschichte. München 1856. I. G. Gotha. Str. 151, 152.

o raznih oblikah socializma v Zedinjenih državah. Vso knjigo pa sklepa pregled socialnega gibanja v najnovejšem času in razprava o socialnih načelih papeža Leona XIII.

* * *

Tri ideje so posebno značilne za Krekov sociološki sestav. Sicer so jako splošne, a dr. Krek jih je razvil čisto samostojno ter jih izrazil v prav posebno jasni obliki. Prva zadeva stanovsko organizacijo, druga narodnost, tretja razmerje med avtoriteto in svobodo.

Dr. Kreku ne pomenja „stan“ samo slučajnega načina, s katerim si posameznik služi kruh, ampak mu pomenja družabno obliko, v katero vstopa človek kot нравna oseba; proti stanovski družbi ima нравne dolžnosti in od nje dobiva stanovske pravice. Zato pravi: „Mi stojimo na stališču stanovskih korporacij. Prepričani smo, da je brez njih gospodarski red nemogoč in da se kratijo temeljne pravice človeške nature, če se zabranjajo organske stanovske zveze. Samo po stanovski organizaciji se more urediti proizvodnje blaga tako, da se omeje sedanje silovite prekucije in neredi, ki nastajajo, kadar se več proizvaja, nego se potrebuje. Zveza med delom in med kapitalom se tako sklene po tej poti, da ni več divjega medsebojnega boja. Prvo mesto se zopet pribori človeku; čast njegovi osebnosti in delu, ki je združeno z njo, se vrne. Stanovske korporacije morejo doseči, da bo o svojih pridelkih in izdelkih določeval proizvajavec sam. Danes se izpodmakne kmetu in obrtniku, kar je pridelal ali izdelal, čim postane godno za prodaj. Dokler dela, je še gospodar blaga z vso odgovornostjo in z vsemi skrbmi vred, ki so zvezane z gospodarstvom. Ko prodaja, pričnó govoriti drugi. Kapital ima tu glavno besedo. Ljudje posredovavci, ki bi morali biti v službi proizvajavcev, določujejo ceno in vso daljno usodo blaga. Posamnik tu ničesar ne zmore. Same svobodne gospodarske zadrage imajo tu le malo moči, treba je, da nastopi obvezna stanovska korporacija in javno pravno pooblaščená zastopa koristi proizvajavcev.“ (Str. 95.)

Druga ideja, katero je Krek razvil na prav poseben način, je ideja narodnosti. Kaj je narod? Dr. Krek rešuje to težavno in nejasno vprašanje s čisto etičnega stališča. „V narodu imamo нравna bitja, ki delujejo v skupen smoter, v splošno korist. Da pa moremo imenovati narod družbo, moramo

označiti še oblast, katera ga vodi. Ta oblast ni nič drugega, nego božja oblast, ki se kaže v natornem zakonu. Ta zakon nam nalaga dolžnosti do naroda in nam veleva ljubezen, hvaležnost in spoštovanje do njega. Vzajemnost lastnosti in z njimi zvezanih pravic in dolžnosti med rodbinami rodi novo družno telo, ki se imenuje narod. Potemtakem imamo vse znake prave družbe pri narodu in zato po pravici trdimo: Narod je družaben organizem.“ (Str. 133.) Iz tega нравnega pojma razvija potem doktor Krek „narodno pravo“, katero mu je del osebnega in rodbinskega prava. Tu se postavlja dr. Krek odločno na stališče narodne avtonomije. Zato zahteva narodni zastop, kateri naj bi imel sledeče pravice: Oblast nad ljudskim in strokovnim šolstvom; vsaj odklanjalno pravico pri nastavljanju uradništva in odločilno moč gledé na uradno rabo materinega jezika; zastopniki narodnega zastopa bi morali biti pravi člani vseh javnih, zlasti zakonodajnih zastopov. Tako umeva dr. Krek narodno vprašanje ter pravi: „Po tej poti bi bilo mogoče omejiti narodne boje. Vsakemu svoje! mora veljati tudi za narode.“ (Str. 139.) Pa tudi tu ne ostaja le pri mrzli juridični obliki, ampak naglašá нравni značaj družbe: Pred vsem se mora zboljšati javna нравnost. Svetost in samostojnost rodbin mora napolniti vse javno ozračje; zraven se pa mora okrepiti zavest vzajemnosti in rodbinskega značaja celega človeštva; potem bodo čili tudi vmesni narodni organizmi. Posvečena zakonska ljubezen med krščanskim možem in ženo, ki se krepi po ljubezni, spoštovanju in hvaležnosti otrok do starišev in ki vklepa v sebi ljubezen do doma in naroda, se mora razraščati v resnični ljubezni do človeštva, v pravi humaniteti; potem bo dovolj prostora za vsak narod na zemlji.“ (Str. 140.)

Tretja značilna ideja Krekova je državno-pravna ter odločilna za njegove nazore o državni oblasti. Odkod državna oblast? „Državna oblast je božjega izvora, toda ne naravnost in neposredno, marveč po človeški natori. Ta natora sili namreč človeka v državo; ker je pa država nemogoča brez oblasti, zato ga sili tudi k temu, da priznava neko državno oblast. Bog je ustvaril tako natoro; zato izvira tudi načelo, da mora biti v državi oblast, neposredno od Boga. Kdo pa naj ima to oblast, ni določeno. Ljudje, ki vsaj v tihem soglasju sklepajo državo, morajo imeti tudi pravico, da si postavijo primerno oblast. Ta mora biti torej

v svojem izvoru neposredno odvisna od njih. Imeti jo morajo; to je božja naredba, ki se kaže v natori. Kakšno pa imajo, je njihova stvar. Vsaj prehodno mora biti torej oblast v ljudstvu. Ko pa že ima država določeno oblast, so se ji dolžni podložniki podvreči in le v najsrajnejšem slučaju jim more biti dovoljeno, da se ji ustavijo. Žmisel za javni red in mir veleva tako. Po teh mislih se krasno zlagata svoboda in pravo ljudstva s tistim vzvišenim značajem vladarske oblasti, ki se izraža v besedah „po božji milosti“. Vladar ni sicer nič nadzemskega, njegova oblast ni nič nadnatornega, vendar je pa njegova oblast dana od Boga po natori in po ljudeh, ki so vsled svojega natornega nagiba sklenili družbo.“

Tako je postavil pisatelj človeško naravo med Boga in kralja. In s tega stališča pobija na eni strani absolutizem, na drugi pa anarhijo.

* * *

V „Socializmu“ je razvil dr. Krek pač glavna načela sociologije, a kratko in nekako lakonično. Le pri posameznih vprašanjih, ki so danes večje važnosti, se je vnel ter jih širje razpredel. Imel je pred očmi socializem kot svetovno-zgodovinski pojav, popisal je njegov razvoj v raznih dōbah človeštva, in vsa teorija, katero je pridejal, mu služi le v to, da daje čitatelju načela, po katerih naj sodi sam mnogoštevilne zmotne nazore, ki so jih rodile človeške borbe.

Družboslovec bo pogršel v tej knjigi agrarnega vprašanja. Zato pa mora s „Socializmom“ združiti prejšnjo Krekovo knjigo: „Črne bukve kmečkega stanu“, v kateri je obširno popisal položaj poljedelstva. Tej knjigi je pridejal natančni „Socialni načrt slovenskih delavskih stanov“, ki ga je predložil v posvetovanje zastopnikom teh stanov, preden ga je izdal. To je eno njegovih najboljših del. Ista načela kakor dr. Krekov „Socializem“ pa obsegajo obširni „Sklepi drugega slovenskega katoliškega shoda“.

Kdor hoče umeti sedanjí kulturni razvoj slovenskega naroda, se mora vglobiti v te socialne razprave in sklepe. Njih načela so povzeta iz zgodovine in iz papeževih

okrožnic, njih obliko pa je opilila in določila izkušnja zadnjih let.

Zdelo se nam je potrebno, da opozorimo občinstvo na to delo. Svetovna zgodovina gre svojo pot dalje. Polagoma, a nepremagljivo vstaja v ljudstvu velika ideja krščanske demokracije, katero je poglavar katoliške cerkve potrdil z vso svojo avtoriteto. Nova dōba se pripravlja. Vse dosedanje revolucije, ves slovstveni napredek, zlasti v časopisju, vse parlamentarno življenje, ves gospodarski razvoj — vse teži po demokraciji. Ta demokracija neče biti individualistična, liberalna, ampak socialna. Glas svetega očeta pa kliče: Postavite proti poganski demokraciji krščansko demokracijo!

Kako bi se dala izvesti ideja take krščanske demokracije v posameznostih, je razvidno iz spisov, ki smo jih omenili. Res, da je dr. Krekova knjiga v nekaterih vprašanjih prekratka in prelakonična, a celotni sestav je obrisan s krepkimi, jasnimi črtami. Jako primerno sklepa dr. Krek z razpravo o papeževih socialnih okrožnicah, in sicer jih ne podaja v celoti, ampak našteva njihovo vsebino v kratkih točkah. Tako se zgodovina vsega socializma po burnem nesoglasju nasprotnih sestavov slednjič končuje v harmoničnem akordu pravice in ljubezni.

Ljudstvo sprejema ta načela z vedno odločnejšo samozavestjo. Izobraženstvo pa ima dolžnost, da si o njih pridobi tudi znanstveno prepričanje.

Odkar je izdal sveti oče Leon XIII. svojo epohalno okrožnico o delavskem vprašanju, se je mnogo pisateljev trudilo, da po njegovih načelih sestavijo celoten sociologičen sestav. Dobra dela te vrste so napisali med Nemci jezuitje Cathrein, Henrik Pesch, Costa-Rosetti, Mayer, dominikanec Alb. M. Weiss, dr. Eberle in drugi. Na Francoskem so zasloveli de Mun, Ségur-Lomignon, Antoine; na Italijanskem pa zlasti Toniolo, Liberatore in drugi. Čehom je napisal dr. Neuschl celotno knjigo „Křesťanská sociologie“. Tem knjigam se povse dostojno pridružuje dr. Krekov „Socializem“. Odlikuje se pred drugimi po jasnih dokazih in po jedrnatí vsebini. Posebno zgodovina socializma v svojih najmarkantnejših potezah se najboljše spozna iz dr. Krekove knjige.